

ГАРАДЗІШЧА СВІСЛАЧ НА СЯРЭДНЯЙ БЯРЭЗІНЕ

Гарадзішча Свіслач (Рэспубліка Беларусь, Асіповіцкі раён, Магілёўская вобласць) размешчана на паўднёвай ускраіне аднайменнай вёскі. Помнік займае высокі мыс, які ўтвораны ўпадзеннем р. Свіслач у р. Бярэзіну. З поўдня, захаду і ўсходу гарадзішча мае стромкія схілы вышыняй 10–12 м. Пляцоўка бліжэй да трохвугольнай, памерам каля 70×70 м. З боку вёскі (з поўначы) яна ўмацавана ровам глыбінёй каля 2 м, шырынёй да 13–17 м і валам вышыняй каля 2,2–2,5 м, шырынёй каля падэшвы 8–9 м (мал. 1). Уезд на гарадзішча размешчаны ў разрыве вала з напольнага боку. Мясцоваму насельніцтву гэты помнік вядомы пад назвамі “Замак”, “Замчышча”.

Гэты помнік з’яўляецца адным з найцікавейшых археалагічных аб’ектаў на Сярэдняй Бярэзіне, што тлумачыцца не толькі дастаткова магутным і насычаным разначасовымі артэфактамі культурным слоём, аднак і важным геа-стратэгічным размяшчэннем гарадзішча пры зліцці р. Свіслач з р. Бярэзінай, што прадстаўляла магчымасць кантроля над гэтымі важнымі гандлёва-камунікацыйнымі магістралямі і адпаведна прыдавала яму важны статус у параўнанні з іншымі сінхроннымі паселішчамі рэгіёна. Даследаванні апошніх гадоў сведчаць, што р. Бярэзіна і р. Свіслач адыгрывалі важную ролю ў падняпроўска-нёманскай эканамічнай зоне, як адгалінаванні шляху “з варагаў у грэкі” і як магістралі Дняпра-Нёманска-Заходне-Дзвінскага шляху з выходам у басейн Ловаці [Алексеев, с. 87; Зоценко, с. 104; 34, с. 19]. Гэты археалагічны помнік цікавы і тым, што шэраг розначасовых гістарычных крыніц утрымлівае каштоўную інфармацыю як пра самое гарадзішча, так і пра воласць.

Гарадзішча і яго воласць (“замок Свислочь”, “волость Свислоцкая”) неаднаразова ўзгадваюцца ў Метрыцы ВКЛ, пералічваюцца свіслацкія дзяржаўцы, намеснікі, старасты, падаткі, скаргі і інш.

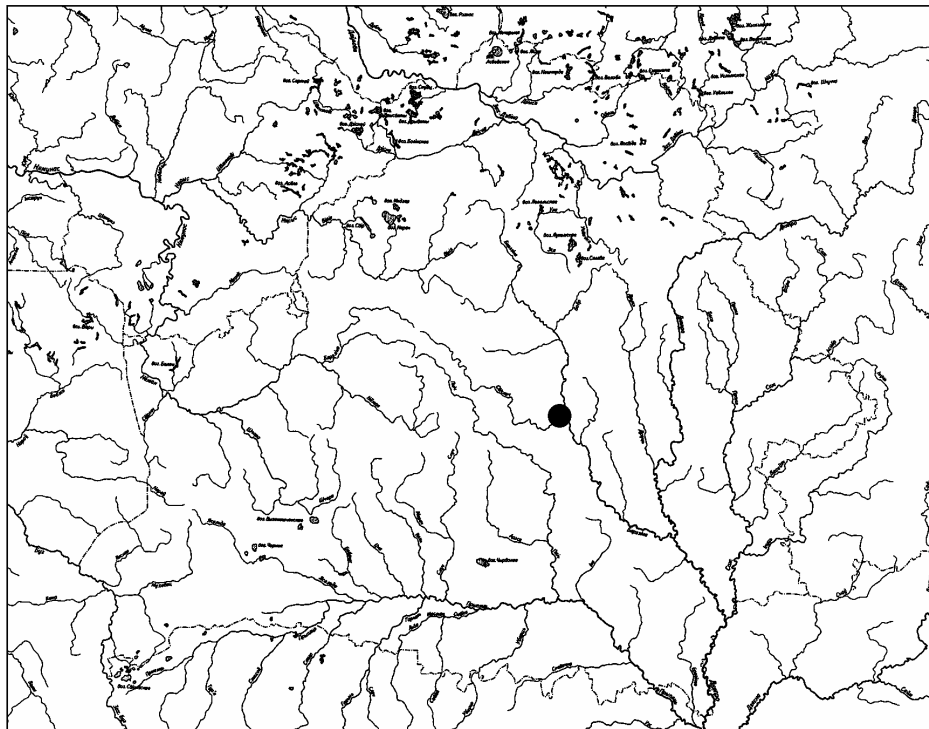
Першае апісанне гарадзішча ўтрымліваецца ў інвентары Свіслацкага замка, які быў складзены ў ліпені 1560 г. рэвізорамі Р. Валовічам і М. Нарушэвічам. Ён змяшчае шмат важнай інфармацыі аб замкавых умацаваннях, пабудовах на пляцоўцы гарадзішча, падатках і г.д. [НГАБ, ф. 694, воп. 7, спр. 936, арк. 1–31]. Падрабязны разгляд інвентара 1560 г. прадпрыняў Д. Даўгяла [Даўгяла, 1927].

Пэўнае ўяўленне аб гарадзішчы і мястэчку Свіслач, а таксама праектах іх перабудовы ўтрымліваюць планы Багуслава Радзівіла (сярэдня XVII ст.) [НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 287, арк. 9, 19 адв., 20, 21, 23].

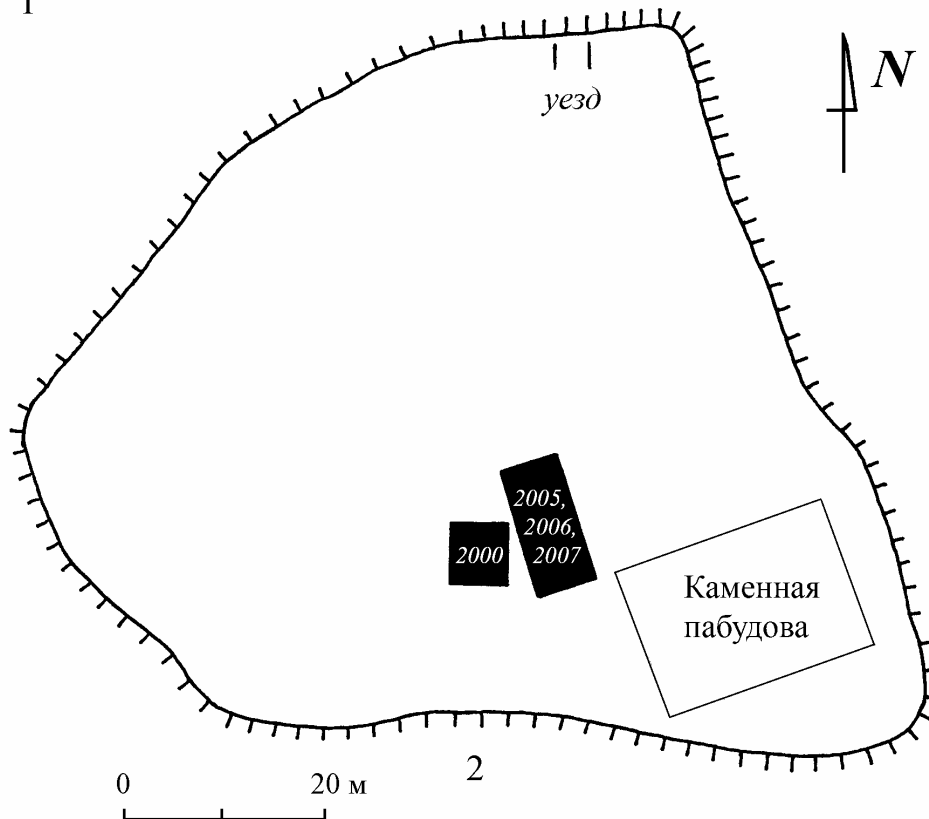
У 1882 г. па цыркулярнаму прадпісанню мінскага губернатара валастным пісарам Свіслацкай воласці была запоўнена анкета, якая змяшчае апісанне Свіслацкага замка, двух гарадзішчаў, адной батарэі і 375 курганоў у воласці [НГАБ, ф. 295, воп. 1, спр. 3823г, арк. 4–7 адв.]. Апісанне пабудавана па прынцыпу “пытанне-адказ” і ўяўляе пэўную цікавасць для ацэньвання стану захаванасці гарадзішча ў канцы XIX ст.

Не меней цікавая інфармацыя змяшчаецца ў Апытальных лістах 1924 г. [Опросные листы..., 1924, с. 305–308]. У апытальніку паведамляецца аб мясцовай назве гарадзішча (“Замак”), даецца яго апісанне (чатырохвугольнік з акругленымі вугламі плошчай дзесяціна; вышыня над узроўнем рэчкі каля 7 сажняў; глыбокі роў і інш.), а таксама паведамляецца аб наяўнасці кургана каля т.зв. “Крывавага ручая” і аб тым, што Свіслач паміж мястэчкам і маёнткам уяўляе сабой буйны могільнік.

На наш погляд, вельмі цікавым з’яўляецца заўвага аб тым, што людзі сталага ўзросту тлумачаць адсутнасць паданняў аб Свіслачы тым, што пад час адной з войнаў усё насельніцтва было знішчана. Не выключана, што гэта адлюстраванне ў народнай памяці знішчэнняў замка і мястэчка пад час ваенных катаклізмаў сярэдзіны XVII ст.

1

2

Мал. 1. Месцазнаходжанне гарадзішча Свіслач (1) і схематычны план гарадзішча Свіслач з пазначэннем раскопаў 2000, 2005–2007 гг. (2)

Fig. 1. Location of hill-fort Svislach (1) and plan of hill-fort Svislsch with marked areas excavated in years 2000, 2005–2007 (2)

Першае навуковае апісанне гарадзішча змяшчаецца ў працы С. Шутава і М. Улашчыка пры апісанні іх разведкі па абодвух берагах р. Свіслач і невялікага ўчастка правага берага р. Бярэзіны [Шутаў, Улашчык, с. 112–113, табл. 1:10–18, мал. 2]. Яны апісалі месцазнаходжанне гарадзішча (паўднёвая ўскраіна мястэчка, на стыку р. Бярэзіны і р. Свіслач), яго памеры і ўмацаванні (67×77 м, шырыня рва да 22 м, глыбіня да 6,3 м). Быў сабраны і апісаны пад’ёмны матэрыял (ляпны і ганчарны посуд), а таксама зроблены шэраг цікавых назіранняў над тапаграфіяй гарадзішча і самога мястэчка.

Да археалагічнага вывучэння гарадзішча Свіслач навукоўцы прыступілі ў пачатку 1960-х гг. У 1962, 1969–1971 гг. археалагічнымі экспедыцыямі БДУ імя У. І. Леніна пад кіраўніцтвам Э. Загарульскага было вывучана каля 720 м². Матэрыялы гэтых маштабных работ апублікаваны толькі часткова. Найбольш даследаванай катэгорыяй знаходак аказаліся вырабы з шкла, якія з’яўляюцца надзвычай распаўсюджанай знаходкай ў напластаваннях XII–XIII ст. [Скрыпчанка, 1980; Гаврилук, 1971].

У 2000 г. вывучэнне гарадзішча было адноўлена супрацоўнікамі Інстытута гісторыі НАН Беларусі (А. Ільюцік, В. Кошман) і працягнута ў 2005–2008 гг. (В. Кошман). За гэты час было вывучана 164 м².

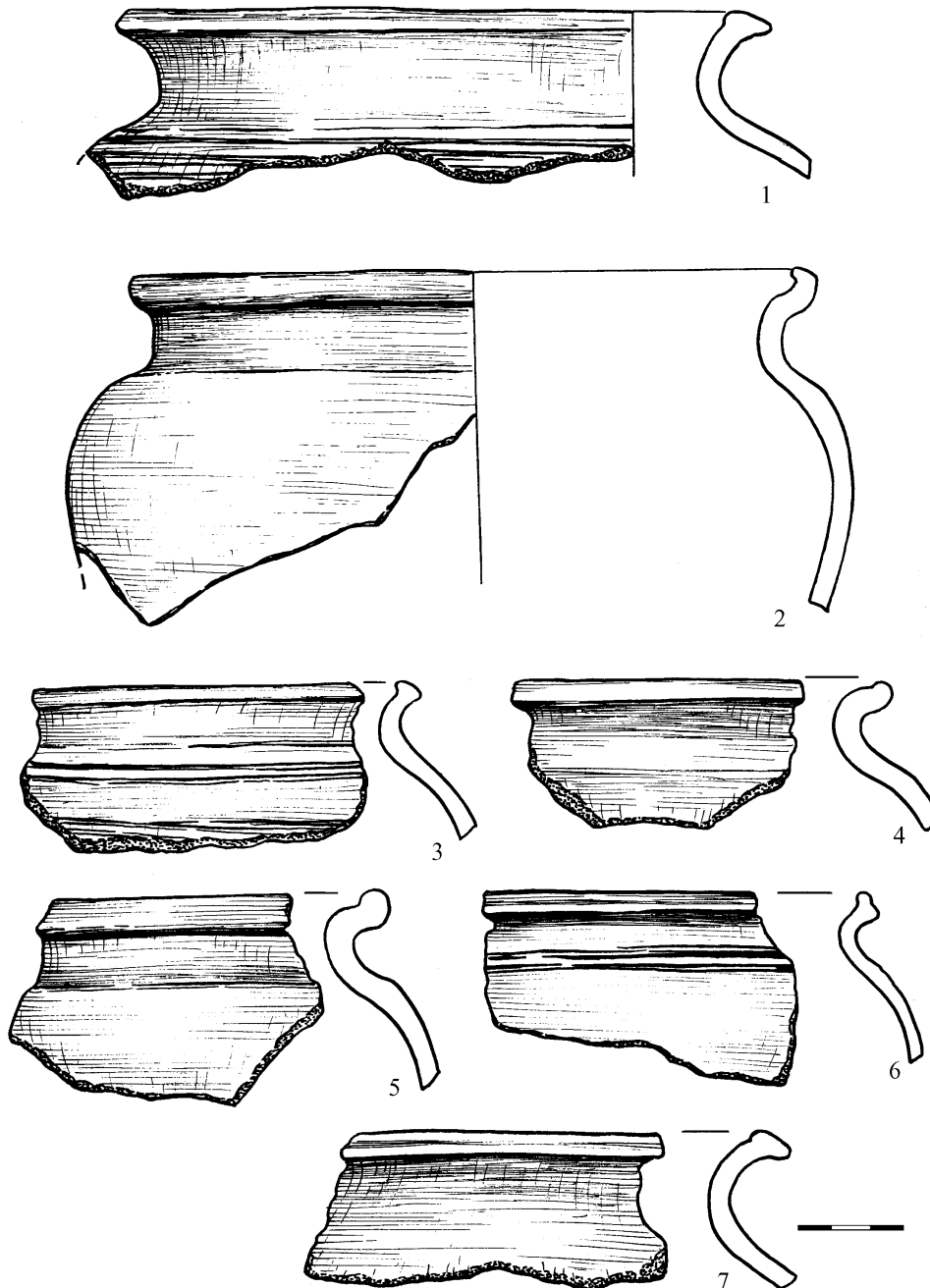
У выніку даследаванняў было ўстаноўлена, што культурны слой на гарадзішчы мае магутнасць 1,7–2,2 м (у ямах да 3,20 м). Верхнія напластаванні (магутнасць 0,3–0,5 м) ўяўляюць сабой шчыльны цёмна-шэры слой з уключэннямі будаўнічага смецця і перамешанымі матэрыяламі XII–XX ст. (пераважна XVI–XVII ст.). Сярэдні гарызонт (магутнасць 1,0–1,4 м) прадстаўлены чорным гумусіраваным слоём, насычаным попелам, вуголлем, праслойкамі светлага пяску і гліны. Па характэрным знаходкам ён датуецца XII–XIII ст. Ніжні гарызонт (перадмацерыковы і частка ямаў) ўтварыўся яшчэ ў раннім жалезным веку (II–IV ст. н.э.), прадстаўлены сухім цёмна-шэрым (чорным) гумусіраваным слоём і звязаны з пражываннем прадстаўнікоў культуры штрыхаванай керамікі.

Сярод знаходак перадмацерыковага гарызонта характэрнай з’яўляецца ляпная кераміка з штрыхоўкай па знешняй паверхні пасудзін. Пераважна гэта рабрысты посуд (варыянт К2 паводле А. Ільюцік), іх венчыкі і шыйка выгнуты вонкі. Даследчыца адзначае, што рабрыстыя гаршкі распаўсюджаны, у асноўным, па р. Свіслач і толькі адзінкавыя экзэмпляры вядомы на р. Бярэзіне. Датуюцца такая кераміка даволі шырока – з апошняй чвэрці I тыс. да н.э. і да 3–4 ст. н.э. [Ільютік, 1998]. У сезоне 2008 г. упершыню сустрэты развал ляпной цыліндраканічнай пасудзіны калочынскай культуры (3-я чвэрць I тыс. н.э.). На знешняй паверхні пасудзіны амаль пасярэдзіне маецца акрэсленая рабрына. У цеста дабаўлена дробная жарства, магчыма шамот. Матэрыялы, якія бы сведчылі аб засяленні гарадзішча ў 4-й чвэрці I тыс. н.э. пакуль не выяўлены.

На мяжы XI–XII (пачатку XII) ст. адбываецца паўторнае засяленне гарадзішча. Сярод керамічнага матэрыялу адсутнічае характэрны посуд X–XI ст., у ніжніх пластах сустракаюцца шклянныя бранзалеты. Аднаўленне ўмацаванага паселішча ў Свіслачы мы звязваем з другім этапам у развіцці т.зв. “*свіслацкай агламерацыі паселішчаў*” [гл. Кошман, 2006, с. 154–161; 2008, с. 42–43, 49, 58–61, мал. 18].

Бачыцца, што аднаўленне гарадзішча ў Свіслачы трэба звязваць з дзейнасцю сына Усяслава Брачыслававіча – Глеба Усяслававічам Менскім (1104–1119). Заняпад адкрытага гандлёва-рамеснага паселішча на р. Менка і заснаванне ў другой палове XI ст. Менска на р. Свіслач, пабудова на мяжы XI–XII ст. новага дзядзінца ў Ізяслаўі абумовілі большую ўвагу да абароны воднага шляху па р. Свіслач і Сярэдняй Бярэзіне. Праявілася гэта, відаць, у актыўнай дзейнасці Глеба Усяслававіча па пашырэнню свайго Менскага ўдзела. У нашым выпадку адлюстраваннем гэтай дзейнасці было аднаўленне жыцця на ланцужку гарадзішчаў па Сярэдняй Бярэзіне і ніжняй Свіслачы (Свіслач, Паліцкае, Зборск, Жужлянка). Гэтыя добра ўмацаваныя гарадзішчы маркіруюць паўднёвую мяжу Полацкага княства і паўднёва-усходнюю Менскага. Асабліва інтэнсіўна жыццё працякала ў сярэдзіне XII – сярэдзіне XIII ст. Аналіз археалагічнага матэрыялу, а таксама стратыграфічныя і планіграфічныя дадзеныя сведчаць аб тым, што жыццё на гарадзішчы Свіслач у сярэдзіне XIII ст. было перарвана ваенным

катаклізмам, пад час якога драўляная забудова была спаленая, а ў культурны слой трапіла вялікая колькасць артэфактаў. Згодна сацыяльна-гістарычнай тыпалогіі гарадзішча Свіслач у XII–XIII ст. можна з упэўненасцю аднесці да феадальнай сядзібы-замка. Адметным з’яўляецца тое, што каля гарадзішча адсутнічае селішча-спадарожнік гэтага часу, што часам расцэніваецца даследчыкамі як прыкмета памежных крэпасцей.

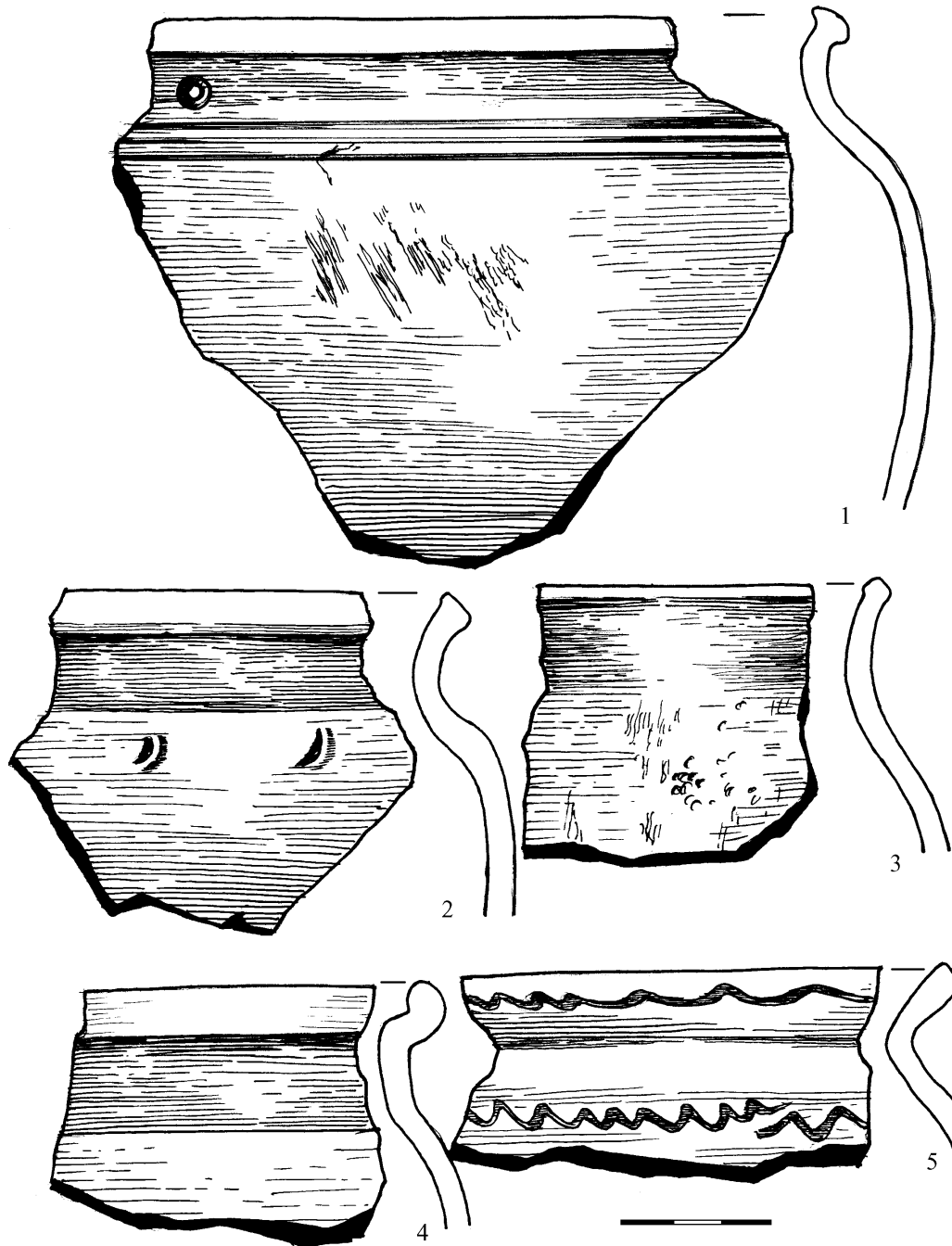

Мал. 2. Ганчарны посуд з запаўнення спаленай пабудовы сяр. XIII ст.
Fig. 2. Pottery from burned dwelling from the mid. XIII century

Матэрыялы XIV–XV ст. прадстаўлены даволі сціпла, верагодна жыццё развівалася ў бок пашырэння неўмацаванага паселішча каля сцен замка. У XVI–XVII ст. адбываюцца неаднаразовыя руйнаванні (крымскія татары (1506), маскоўскае войска (1535), пад час казацка-сялянскай вайны (1648 г. – палкоўнік Г. Бут; верасень 1654 г., 2.07.1655 г. – казакі

І. Залатарэнкі) і перабудовы замка. Матэрыял гэтага часу прадстаўлены характэрнай керамікай, кафляй, манетамі.

Пад час вывучэння помніка знойдзена вялікая колькасць керамічнага матэрыялу, побытавых рэчаў, прылад працы і рыбалоўства, зброя і рыштунак конніка, вырабы з рогу і косці, каляровага металу (мал. 2–11).

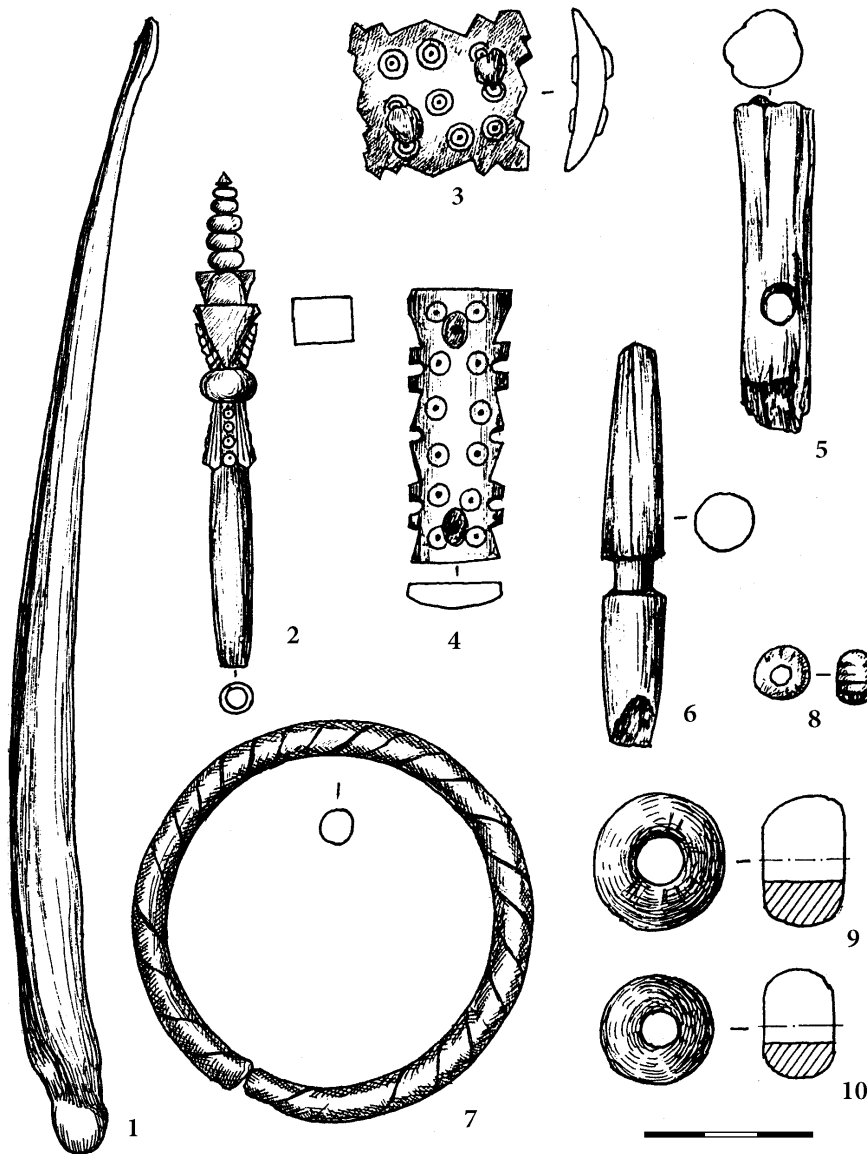
Мал. 3. Ганчарны посуд з запаўнення спаленай пабудовы сяр. XIII ст.

Fig. 3. Pottery from burned dwelling from the mid. XIII century

Адметным з'яўляецца тое, што раскопамі 2005–2007 гг. даследаваны рэшткі вялікай спаленай пабудовы памерамі каля 10×8 м. Пабудова арыентавана па баках свету і фіксавалася па адзінкавым рэшткам абгарэлых бявенняў, распаўсюджванню вуголля і нівеліровачнай праслойцы светла-жоўтым пяском. Цікавымі канструктыўнымі элементамі пабудовы

з'яўляюцца ганак, які складаўся з двух вялікіх пляскатых камянёў, абпаленае бервяно з пятачнай адтулінай пад дзверы і падклет (?) (падпадлогава яма ?) памерамі $\approx 4,4 \times 4,4$ м і глыбінёй ад мацярыка 0,8–1,0 м. Хутчэй гэта магла быць наземная пабудова з падклетам (падпадлогавай ямай), не выключана што двухкамерная.

Менавіта ў падпадлогавай яме было сабрана абпаленае зерне ячменя, жыта, проса, пустазелле, а таксама мноства археалагічных артэфактаў (фрагменты ганчарнага посуду XIII ст., астэалагічны і іхціялагічны матэрыял, сякеры, фрагменты шкляных бранзалетаў, фрагменты амфар, невызначальныя вырабы з каляровага метала і інш.). У межах пабудовы сабрана асноўная колькасць бытавых рэчаў (нажы, нажніцы, замкі, ключы, долаты, шыферныя праселкі, варган, гіра ад бязмена), прылад працы (жорнавыя камяні, порхліца, сашнік, цясло, фрагмент сярпа, рыбалоўны кручок), упрыгожванняў (шкляныя бранзалеты, сердалікавая пацерка, залаты колт), фрагмент т.зв. “багародзіцкага” энкаліпсіна, прадметы ўзбраення (фрагменты шпор, наканечнікі стрэл, шып булавы, наверша і скрыжаванне меча (тып Т1, “куршскі”), фрагменты шлема з паўмаскай).

Мал. 4. Вырабы з косці (1–6), шкла (7–8) і камяня (9–10)
Fig. 4. Bone (1–6), glass (7–8) and stone artifacts (9–10)

Безумоўна, што унікальнай знаходкай з гэтага комплексу з'яўляецца залаты колт памерамі 3,1×2,5×1,2 см (мал. 10, 11). Яго паверхня ўпрыгожана арнаменальнымі кампазіцыямі з дапамогай прыпаянага перакручанага дрота (скань). На адным з бакоў у цэнтры маецца крыжападобная кампазіцыя, на другім – хаатычнае размяшчэнне завіткаў (на гэтым жа баку ў правым верхнім вуглу прыпаяна невялікая пласціна, якая закрывае дзірку).

Колт спаяны з двух палавінак. Захаваліся кручкі для трымання жамчужнай обнізі. Можна адзначыць, невысокую якасць гэтага ювелірнага ўпрыгожвання (невывытрыманасць геаметрыі кампазіцыі, тэхналагічны брак (дзіркі)) і інш., што схіляе да інтэрпрэтацыі гэтага колта як спробы мясцовага ювеліра скапіраваць выдатныя абразцы старажытнаруускага мастацтва.

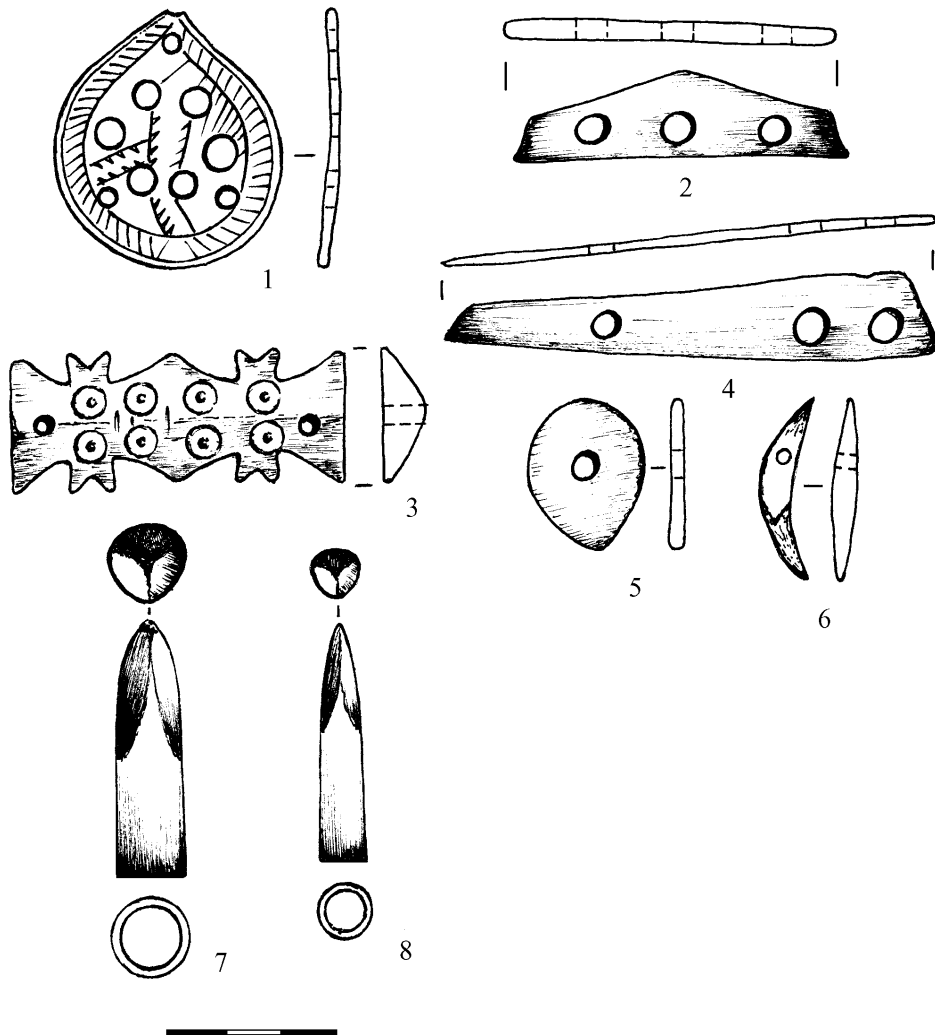
Не менш цікавым з'яўляюцца фрагменты шлема, ад якога захаваліся паўмаска (мал. 9) і рэшткі звона. Паўмаска выкаваная з жалезнай пласціны таўшчынёй 0,4–0,5 см. Яе вышыня – 13,3 см, шырыня захаванай часткі – 14,7 см, а першапачаткова яна дасягала – 19,5 см. Згодна з існуючай тыпалогіяй падобны выраб адносіцца да шлему тыпу IV паводле А. Кірпічнікава [Кирпичников, 1971, с. 29–32]. На паўмасцы меліся дужкі пад вачамі, якія злучалі наноснік з надброўнымі дужкамі, але на момант выяўлення прадмета яны былі амаль цалкам страчаны. Верагодна паўмаска, барміца і звон змацоўваліся заклёпкамі. Спектральны аналіз паўмаскі, які, праўда, праводзіўся пасля яе рэстаўрацыі, не выявіў якіх-небудзь слядоў пакрыцця жалезнай пласціны каштоўнымі металамі, што характэрна для нагалоўяў IV тыпу.

Комплекс “элітарных” матэрыялаў, атрыманых пры раскопках гэтай часткі гарадзішча, дазваляе гаварыць аб высокім сацыяльным статусе ўладальніка гэтых рэчаў (мясцовы феадал (баярын, князь ?)) і аб тым, што выяўленая пабудова належыла менавіта яму. Факт знішчэння гарадзішча ў вялізарным пажары адзначае і Э. Загарульскі. Лічым, што трагічнае знішчэнне паселішча ў пажары можна суаднесці з раптоўным уварваннем атрада мангола-татар недзе ў сярэдзіне XIII ст. Гэты факт даказваецца цэлай серыяй уласцівых ім наканечнікаў стрэл (у 2000, 2005–2008 гг. знойдзена 18 жалезных і 2 касцяныя наканечнікі, з якіх 11 адносяцца да ўласцівых для манголаў тыпаў і нясуць выразныя сляды выкарыстання) (мал. 8, 1–14), жалезным кручком ад адкрытага калчана (мал. 8, 15) і касцяным наверхам дрэўка значка невялікага воінскага падраздзялення мангола-татар (мал. 4, 2). Пасля апрацоўкі калекцыі ўзбраення і вызначэння артэфактаў “абаронцаў” і “захопнікаў”, стала магчымым вызначэнне планіграфічнага размяшчэння гэтых мілітарыяў. У выніку атрымалася надзвычай паказальная карціна штурму (асады) менавіта гэтай пабудовы. Канцэнтрацыя ўзбраення стэпавых качэўнікаў (наканечнікі стрэлаў, кручка ад калчана, наверха “бунчука”) назіраецца па вонкавых контурах пабудовы, асабліва з паўночнага (ад уезду на гарадзішча) і з паўднёвага боку (ад месца ўваходу ў пабудову), што, безумоўна, адлюстроўвае накірунак удару. Адметна і размяшчэнне ўзбраення “абаронцаў”. Так, знаходкі элітарных прадметаў узбраення – рэшткаў шлема з паўмаскай, крыжавіны і галоўкі наверха мяча, шыпа булавы, “прывязаныя” да ўваходу ў пабудову (з паўднёвага боку, каля каменнага ганку). Можна меркаваць, што менавіта там і разгарнуўся апошні акт бойкі. Яго галоўным дзеючым персанажам стаў ўладальнік (князь (?), баярын (?)) дома і гарадзішча. Лёс гэтага чалавека быў трагічным, як, дарэчы, і лёс паселішча (мяркуючы па згубленых і не падабраных рэчах).

Дакладны час знішчэння гарадзішча прапанаваць складана. Не выключана, што тут мы маем справу з паходам манголаў, які ўвогуле ніяк не адлюстраваны ў пісьмовых крыніцах. Тым не менш, нам здаецца магчымым прапанаваць дзве найбольш верагодныя даты паходаў. Першая – гэта 1239 г., калі качэўнікі разрабавалі Чарнігаўскую зямлю, у тым ліку шэраг паселішчаў на Беларусі – Гомель (Гомий) [Макушников, 1990, с. 61, рис. 2:19–21], Магілёў [Марзалюк, 1998, с. 18, 67, 69–70 мал. 76:5, 53:4–5] і невялікі атрад манголаў мог прадпрыняць рабаўнічы паход як у Верхняе Падняпроўе, так і на Сярэдняю Бярэзіну. Другая дата – 1258–59 г., калі мангола-татарскі хан Бурундай ажыццявіў паход на Літву, прычым гэта дата выглядае найбольш “перспектыўнай”, асабліва ўлічваючы тое, ў якім кантэксце ўзгадваецца адзін з свіслацкіх князёў.

Галіцка-Валынскі летапіс падчас апісання паходу на яцвягаў кааліцыі князёў на чале з Данілам Галіцкім узгадвае князя “*Изяслава со Вислочи*” (1256) “*По том Данило поиде на*

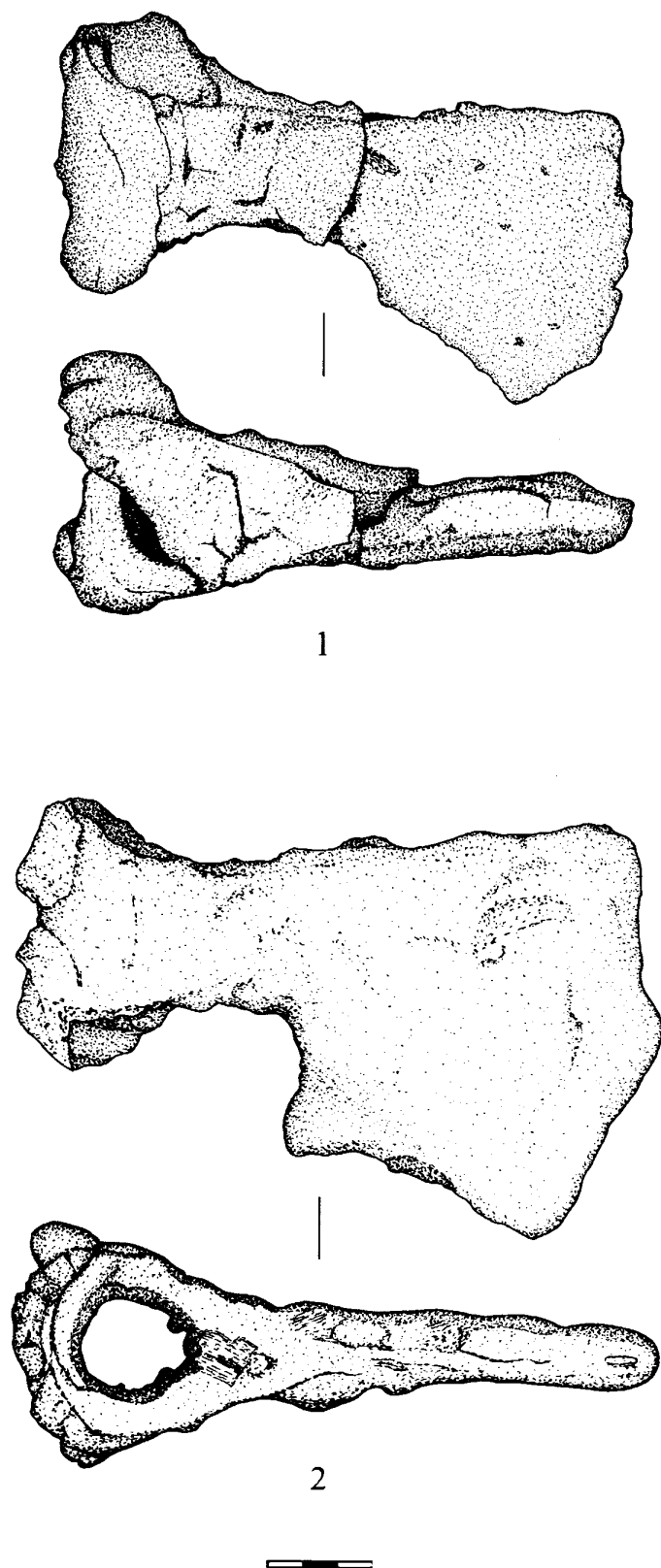
ятвязе съ братомъ и сыномъ Львом и съ Шеварномъ, младу сущу ему, и посла по Романа въ Новгородок. И прійде к нему Романъ со всеми новгородци и с цтемъ своимъ Глебомъ и со Изяславомъ со Вислоческимъ... ” “...И бысть рать велика, яко же наполнити болота ятвяжская полкомъ” [Ипатьевская летопись, т. II, 2001, стб. 831; Галицко-Волынская летопись, 2005, стб. 707, с. 303].

Мал. 5. Вырабы з косці (1–8)

Fig. 5. Bone artifacts (1–8)

Цяжка не заўважыць, што ўладанні пералічаных у летапісу князеў (Данілы і яго брата Васількі, сыноў Льва і Шварна, Рамана наўгародскі, Глеба (ваўкавыскага ?), Баляслава Сарамлівага і Зямовіта Мазавецкага) знаходзяцца дастаткова далёка ад Сярэдняй Бярэзіны і адпаведна горад (замак, крэпасць) князя Ізяслава трэба шукаць недзе на Панямонні. Аднак археалагічныя пошукі ў мясцовасцях з назвай Свіслач (скажонае *Віслач* (?)) так і не выявілі слядоў старажытнарускага паселішча як на Панямонні, так і ў вярхоўях р. Свіслачы (Дняпроўскай). Можна канстатаваць, што дагэтуль адсутнічае “прэтэндэнт” на ролю гэтага горада (замка, крэпасці) акрамя гарадзішча Свіслач. Грунтуючыся на гэтым, мы салідарызуюемся з даследчыкамі [Насевіч, 1993, с. 43], якія атаясамліваюць летапіснае паведамленне са Свіслаччу, якая размешчана пры ўпадзенні аднайменнай рэчкі ў раку Бярэзіну. Для ўзмацнення гэтага тэарэтычнага дапушчэння адзначым наступнае: уважлівы аналіз летапіснага

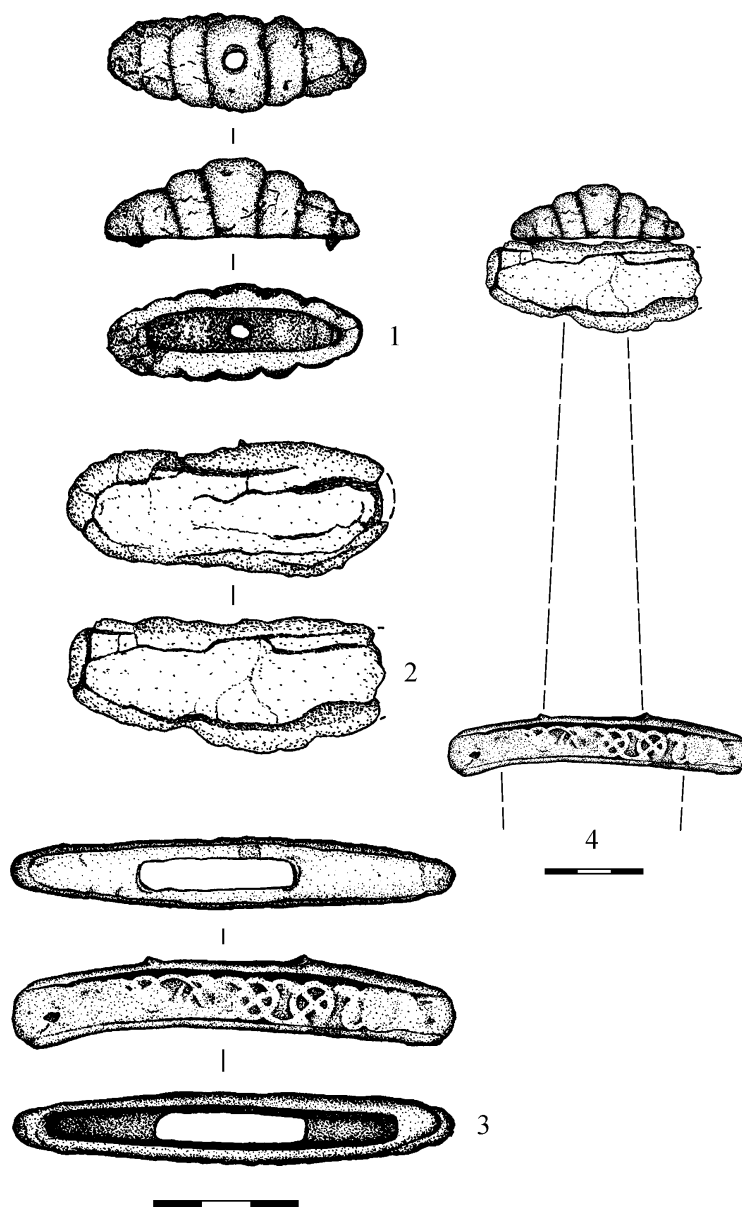
Мал. 6. Сякеры з запаўнення спаленай пабудовы сяр. XIII ст. (1–2)

Fig. 6. Axes from burned dwelling from the mid. XIII century (1–2)

паведамлення сапраўды схіляе да прыняцця гэтага дапушчэння і дазваляе згадзіцца з В. Насевічам, што літоўска-валынскі ўплыў у сярэдзіне XIII ст. мог сягаць дастаткова далёка на ўсход. Патлумачыць распаўсюджанне гэтага ўплыву магчыма старадаўнімі кантактамі падня-проўскага і нёманскага рэгіёнаў, што ўвасобілася як у ўнікальным люстэркавым размяшчэнні гідрнімаў дняпроўскага і нёманскага басейнаў (Бярэзіна, Сві(І)слач, Волма, Уш(с)а) (на што, дарэчы, ужо неаднаразова звярталі ўвагу даследчыкі (напр.: [Булкін, 1983]), так і ў дзейнасці ганд-лёвага шляху з Дняпра ў Бярэзіну Нёманскую ў гэты час [Пивоварчик, 1994, с. 19]. У любым выпадку, пытанне распрацоўкі шляхоў рассялення, уплыву, гандлю і т.п., яшчэ застаецца дастаткова адкрытым для распрацоўкі.

Даніла Галіцкі к сярэдзіне XIII ст. з’яўляўся фігурай, якая была здольная аб’яднаць старажытнарускія землі і, акрамя паходаў на балцкія землі, ён змагаўся і з манголамі. Так, у канцы 1255 г. ён атрымаў перамогу над ханам Курамсы [Галицко-Волынская летопись, 2005, стб. 713, с. 309]. Не выключана, што паход кааліцыі князёў на яцвягаў 1256 г. быў своеасаблівым выпрабаваннем новага саюзу, які мог быць накіраваны надалей супраць манголаў. У 1258 г. хан Бурундай ажыццявіў паход на Літву, які, па-сутнасці, быў дэманстрацыйнай сілай Арды, аднак паход не быў накіраваны супраць Данілы, які нават сам быў запрошаны прыняць удзел у выправе (“...аже миринъ, поиди съ мною”). Адначасова паход Бурундая мог ставіць мэтай і пакаранне саюзнікаў і васалаў Данілы, у тым ліку і “Изяслава со Вислочи”. Можна дапусціць, што

Даніла перад пагрозай мангольскага разарэння свайго княства, прадэманстраваў сваю лаяльнасць перад манголамі і “ахвяраваў” качэўнікам сваіх былых саюзнікаў. Бурундай, у сваю чаргу, акрамя рабаўніцтва Літвы, відаць адправіў невялікія атрады для пакарання іншых ўдзельнікаў мяркуемай анты-мангольскай кааліцыі. У такім разе знішчэнне гарадзішча ў сярэдзіне XIII ст. можна гіпатэтычна звязваць з паходам Бурундая 1258 г., які пакараў “Ізяслава со Вислочи”.

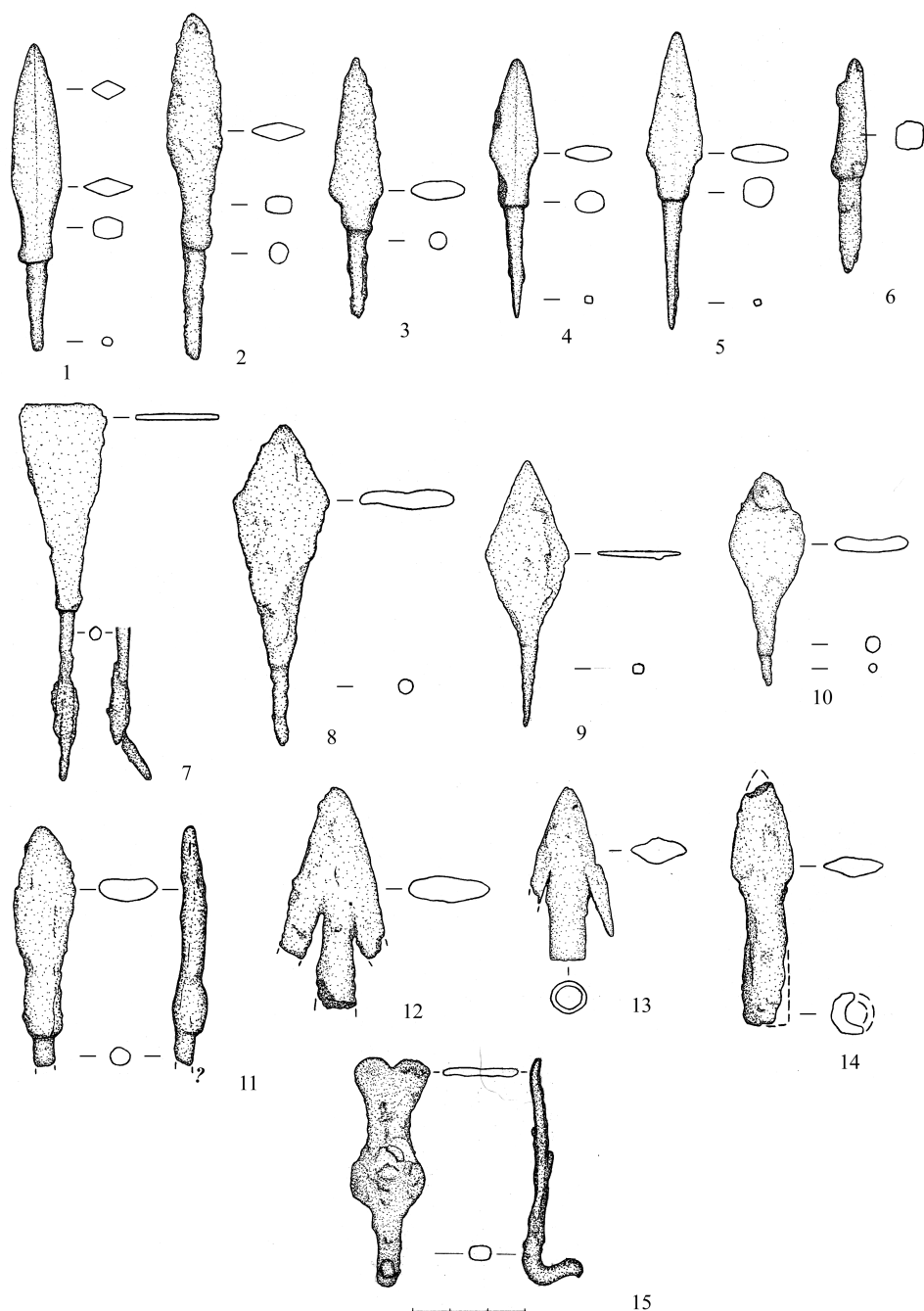
Мал. 7. Дэталі мяча з гарадзішча Свіслач (1–3) і рэканструкцыя рукаці (4)

Fig. 7. Sword's details from hill-fort Svislach (1–3) and reconstruction of hilt (4)

На дадзены момант можна гаварыць аб пэўных выніках, якія былі дасягнуты дзякуючы раскопкам апошніх гадоў:

- атрымана прадстаўнічая калекцыя археалагічных артэфактаў, якая з'яўляецца важнай крыніцай для ўзнаўлення асаблівасцей матэрыяльнага і духоўнага жыцця насельніцтва на паселішчы замкавага тыпу ў XII–XIII ст. Асобныя катэгорыі знаходак паступова ўводзяцца ў навуковы зварот [Льюцік, Кошман, 2003; Кошман, 2001, 2006,

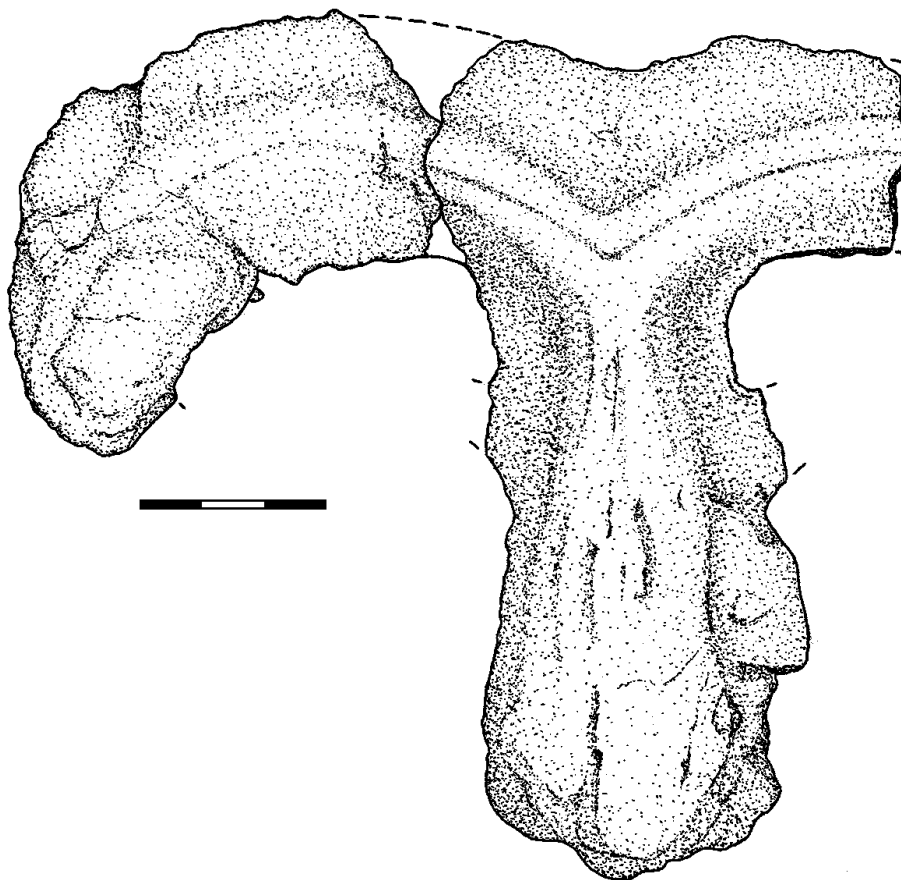
2007, 2008; Кошман, Плавінскі, 2008]. Можна адзначыць, што па насычанасці культурных напластаванняў XII–XIII ст. шклянымі бранзалетамі Свіслач можа супернічаць з многімі гарадскімі цэнтрамі Старажытнай Русі. Атрыманая калекцыя ўзбраення змяшчае элітарныя і статусныя ўзоры ўсходнееўрапейскай зброі бліжняга бою і засцерагальнага ўзбраення, а таксама тыповы для мангольскіх качэўнікаў набор наступальнага ўзбраення. Выяўленая калекцыя зброі далёкага бою і рыштунку манголаў нічым не саступае зборам падобных знаходак з разбураных імі Кіева, Чарнігава і іншых гарадоў Старажытнай Русі;

Мал. 8. Жалезныя наканечнікі стрэлаў (1–14) і кручок для падвешвання калчана (15) з гарадзішча Свіслач

Fig. 8. Iron arrows heads (1–14) and quiver's suspension loop (15) from hill-fort of Svislach

- выяўлена карціна разарэння гарадзішча Свіслач і знішчэння забудовы ў вялізарным пажарышчы. Атрыманыя матэрыялы ўпершыню засведчылі факт разарэння паселішча на сярэдняй Бярэзіне атрадам стэпавых качэўнікаў – мангола-татараў. У слоі пажарышча сярэдзіны XIII ст. выяўлена серыя ўзбраення, сярод якой выразна выдзяляецца зброя “абаронцаў” і “захопнікаў” [Кошман, Плавінскі, 2008, с. 85–110]. Аналіз летапісных і археалагічных крыніц дазволіў удакладніць і падкарэктаваць гіпотэзу аб непасрэднай сувязі летапіснага паведамлення “Ізяслава со Вислочи” (1256) і пахода Бурундая (1258). Паўнацэнная публікацыя гэтых матэрыялаў стала першым крокам у вывучэнні мілітарыяў стэпавага паходжання часоў мангольскай экспансіі на Беларусь; выяўлены рэшткі вялікай спаленай пабудовы, якая па набору элітных і статусных рэчаў можа атаясамлівацца з пабудовай уладальніка (князя, баярына, намесніка ?) гарадзішча Свіслач;

Мал. 9. Паўмаска шлема з гарадзішча Свіслач
Fig. 9. Visor of helmet from hill-fort Svislach

- для помнікаў басейна р. Бярэзіны ўпершыню зроблена палеабатанічанае вызначэнне выяўленага зерня (першапачатковая інтэрпрэтацыя змешчана ў [Кошман, 2008, с. 79–80]);

- Свіслач з’яўляецца адзіным помнікам у басейне р. Бярэзіны на якім пры нашых раскопках мэтанакіравана праводзіўся збор іхціялагічнага матэрыяла. Ужо дзякуючы першапачатковаму вызначэнню (раскопкі 2000 г.) устаноўлены відавы і памерны склад аб’ектаў рыбалоўства і засведчана наяўнасць асятровых відаў рыб у р. Бярэзіна і Свіслач у XII–XIII ст. [Ляшкевіч, Зубей, 2001]. Далейшае вывучэнне гэтай катэгорыі знаходак дазволіць паўней уявіць ролю рыбалоўства ў забяспячэнні ежай сярэдневяковага

насельніцтва і нават ажыццявіць своеасаблівы “маніторынг” зменаў відавога і памернага складу рыб у сучасных ўмовах і ў часы сярэднявечча;

- першапачатковы астэалагічны аналіз матэрыялаў 2000 г. пераканаўча даказаў, што пераважную колькасць мяса насельніцтва Свіслачы атрымлівала ў выніку палявання, а не хатняй жывёлагадоўлі [Разлуцкая, 2004; Кошман, 2008, с. 84–85, табл. 9]. Гэта з’яўляецца адлюстраваннем феадальнага характару паселішча (паляванне як адзін з відаў прывілегіяванага адпачынку) і характарызуе гаспадарчую стратэгію. Далейшае вызначэнне астэалагічнага матэрыялу дазволіць атрымаць важныя дадзеныя аб змене гаспадарчай стратэгіі пры забяспячэнні мясам насельнікаў гарадзішча пад час развіцця паселішча ад часоў жалезнага веку да позняга сярэднявечча. У перспектыве гарадзішча Свіслач можа стаць эталонным помнікам для вызначэння ролі палявання і жывёлагадоўлі ў жыцці сярэдневяковага насельніцтва. Спадзяёмся таксама на тое, што пры вывучэнні астэалагічных рэштак будуць выяўлены і чалавечыя парэшткі, якія адзначаліся пад час матэрыялаў 2000 г., і могуць з’яўляцца сведчаннем знішчэння гарадзішча ў сярэдзіне XIII ст. атрадам манголаў.

ЛІТАРАТУРА

Алексеев Л. В.

1966 Полоцкая земля. Очерки истории Северной Белоруссии в IX–XIII вв. – М.

Булкин В. А.

1983 Некоторые данные об исторической географии Центральной Белоруссии // Древнерусское государство и славяне: Материалы симпозиума, посвященные 1500-летию Киева. – Мн. – С. 5–8

Гаврилюк Н.

1971 Стекланные изделия Свислочского замка (по материалам раскопок 1969, 1970 гг.) // Тезисы III региональной студенческой археолого-этнографической конференции ВУЗов северо-запада СССР. – Рига. – С. 40–42.

Галицко-Волынская летопись

2005 Текст. Комментарий. Исследование / Под ред. Н.Ф. Котляра. – СПб.

Даўгяла Зьм. Ів.

1927 Свіслацкі замак ў 1560 г. // Наш край. – № 6–7. – Мн. – С. 60–64.

Зоценко В. Н.

1990 Одна из транспортных магистралей X–XIII вв. между Киевом и Новгородом. // Тезисы историко-археологического семинара “Чернигов и его округа в IX–XIII вв”. 15–18 мая 1990 г. – Чернигов. – С. 104–106.

Ильютник А. В.

1998 Керамика городищ железного века бассейна Березины // Гістарычна-археалагічных зборнік. – № 13 – Мн. – С. 25–39

Ільюцік А. У., Кошман В. І.

2003 Гарадзішча Свіслач (матэрыялы даследавання 2000 г.) // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – № 6. – Мн. – С. 110–129.

Кирпичников А. Н.

1971 Древнерусское оружие. Вып. 3. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв. / САИ. – Вып. Е1–36. – Л.

Кошман В. І.

2001 Тапаграфія, планіроўка і фартыфікацыя Свіслацкага замка ў XII–XVII стст. // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – Да 70-годдзя з дня нараджэння П.Ф. Лысенка. – Мн. – № 3. – С. 187–194.

2006 “Свіслацка-бярэзінскі” мікрарэгіён ў X–XIII стст. // Матэрыялы па археалогіі Беларусі / Археалогія эпохі сярэдневякоўя (да 75-годдзя з дня нараджэння П.Ф. Лысенкі). – Мн. – № 12. – С. 154–161.

- 2007 Папярэднія вынікі вывучэння шкляных бранзалетаў з раскопак гарадзішча Свіслач у 2005–2007 гг. // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Памятнікі эпохі жэлезы і сярэневековья Беларусі. К 60-летію О.Н. Левко. – № 14. – Мн. – С. 149–155.
- 2008 Паселішчы міжрэчча Бярэзіны і Дняпра ў X–XIII стст. – Мн.
- Кошман В. І., Плавінскі М. А.*
- 2008 Прадметы ўзбраення з гарадзішча Свіслач (па матэрыялах раскопак 2000, 2005–2007 гг.): да пытання аб мангольскіх нападках на тэрыторыю Беларусі ў сярэдзіне XIII ст. // *Acta Archaeologica Albaruthenica*. – Мн. – Vol. IV. – С. 85–110.
- Ляшкевич Э., Зубей А.*
- 2001 Аб рэштках рыб з раскопак Свіслацкага замка // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – № 3. – Да 70-годдзя з дня нараджэння П.Ф. Лысенка. – Мн. – С. 270–273
- Макушніков О. А.*
- 1990 Основные этапы развития летописного Гомия (до середины XIII в.) // Проблемы археологии Южной Руси. Материалы историко-археологического семинара “Чернигов и его округа в IX–XIII вв.” – Киев. – С. 56–62.
- Марзалюк І. А.*
- 1998 Магілёў у XII–XVIII стст. Людзі і рэчы. – Мн.
- Насевіч В. Л.*
- 1993 Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы. – Мн.
- Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ)*
- Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 3823г. – Арк. 4–7адв.
- Ф. 694. – Воп. 7. – Спр. 936. – Арк. 1–31.
- Ф. 694. – Воп. 1. – Спр. 287. – Арк. 9, 19адв., 20, 21, 23.
- Опросные листы 1924 г. по Бобруйскому уезду*
- 1924 Басейн Березины (Бобруйск–Осиповичи). – Архіў археалагічнай навуковай дакументацыі ІГ НАН Беларусі, справа 69, воп. 1.
- Пивоварчик С. А.*
- 1994 Городища X–XIII вв. Белорусского Понёманья. Автореферат дис. ... канд. ист. наук. – Мн.
- ПСРЛ*
- 2001 Ипатьевская летопись. – Т. II. – М.
- Разлуцкая А. А.*
- 2004 Фауна замка Свислочь // Гістарычна-археалагічны зборнік. – Мн. – № 19. – С. 220–231.
- Скрыпчанка Т. С.*
- 1980 Свіслацкія шкляныя бранзалеты // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. – Мн. – № 3. – С. 66–71.
- Шутаў С. С., Улашчык М. М.*
- 1930 Археалёгічныя разведкі на ніжняй Свіслачы ўлетку 1926 г. // Запіскі аддзела гуманітарных навук Беларускай Акадэміі навук. Кн. 11. Працы археалагічнай камісіі. – Т. 2. – Мн. – С. 105–120.

Vadzim KOSHMAN

HILL-FORT SVISLACH IN THE MIDDLE PART OF BEREZINA RIVER BASIN

The article is dedicated to main results of the excavations of Svislach hill-fort (Belarus, Mahiliou region, Asipovichy district). The Svislach hill-fort is situated on the high cape which is formed by river Svislach that flows into river Biarezina. On the basis of the analysis of various sources on character (annalistic, documentation GPL, archaeological) is offered author's vision of process of becoming and development of the strengthened settlement of the castle type in the XII–XVII centuries. Hill-fort of Svislach was a fortress as south-east outpost of Mensk principality in XII century and probably founded by prince Gleb († 1119) who was the Usyslav's son.

Founded archaeological artifacts (pottery, objects of iron (economic and domestic inventory, decorations and articles of clothes, arms and objects of harness of a battle horse), glass (bracelets, beads, fragments of vessels), stone (millstones, whetstones, stone loads for spindles), non-ferrous metals (rings, bracelets, crosses-enkolpions, etc) witness of high material and spiritual culture and wide commercial connections.

Anylysis of archeological artifacts, especially the collection of weapons, and information from chronicles allowed us to provide hypothesis about the time and conditions of Svislach hill-fort destruction by Mongol troops. The importance of founded materials consists in the possibility to see a new perspective in history of the region in mid XIII century and to correct greatly thesis, which exists in Belarusian historiography, about nonaggression of Mongols against the territory of ancient Belarusian lands.